

Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, Miskolc, XII. évfolyam, 2. szám (2017), pp. 9–21.

A NEMTEGEZÉS VÁLTOZATAINAK SZOCIOKULTURÁLIS ÉRTÉKE¹

THE SOCIOCULTURAL VALUE OF HUNGARIAN V FORMS OF ADDRESS

DOMONKOSI ÁGNES²

Absztrakt: Tanulmányom célja annak bemutatása, hogy a nyelvhasználói vélekedések, minősítések alapján hogyan modellezhető a nemtegezés változatainak összetett társas jelentése.

A tegezés és a magázás/nemtegezés megkülönböztetése mellett a mai magyar nyelvhasználatban a nemtegező viszonyon belül a *maga* (V₁) és az *ön* (V₂) megszólító névmások, az ezeket a formákat mellőző, névmási elem nélkül használt egyes szám harmadik személyű igealakok (V₃), illetve a *tetszik*-kel alkotott szerkezetek (V₄) variabilitásában mutatkozik meg a társas viszonylatok sokfélesége. E formák mindegyikéhez sajátos szociokulturális és stilisztikai értékelés járul.

A nyelvhasználók metapragmatikai értékelései, értelmezései, magyarázatai alapján a szolidaritás-hierarchia, a bizalmasság mértéke, az érzelmi viszonyulás, a formalitás mértéke, a tisztelet, az értékelő viszonyulás kifejezése, a földrajzi és társadalmi háttér, illetve a beszédpartnerek neme egyaránt olyan tényezők, amelyek szerepet kapnak az egyes nemtegező formák szociokulturális értékének alakításában.

Kulcsszavak: megszólítási formák, tegezés (T-forma), nemtegezés (V-forma), szociokulturális érték, metapragmatikai értékelés

Abstract: The goal of this paper is to present and interpret the sociocultural value of Hungarian V pronouns and related devices on the basis of speakers' metapragmatic evaluations. In addition to the binary division between T and V forms, V is further differentiated in Hungarian: there is a choice of pronoun [*maga* (V₁) vs. *ön* (V₂)] – each co-occurring with 3rd person possessives and verbs], as well as a choice of these vs. zero pronoun (with 3rd person) (V₃) vs. the structure involving *tetszik* (V₄). Each of these variants has its characteristic sphere of use, social deictic role and stylistic value.

Metapragmatic reflections suggest that according to informants, V forms are also suitable for signalling the degree of formality; the speaker's evaluative attitude to his/her addressee, including respect; super- or subordinate status; degree of social proximity; processes of involvement with the increase or decrease of emotional distance; gender, age and social status of interlocutors.

Keywords: address forms, T and V forms, sociocultural value, metapragmatic evaluation

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² DR. habil. DOMONKOSI Ágnes
főiskolai tanár
Eszterházy Károly Egyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
3300 Eger, Eszterházy tér 1.
domonkosi.agnes@uni-eszterhazy.hu

BEVEZETÉS: A MEGSZÓLÍTÁS ÉS A NEMTEGEZÉS

A közlés címzettjének bármilyen nyelvi elemmel (nominális és pronominális formákkal, inflexiós morféimákkal vö. DOMONKOSI 2002: 4) való jelölése olyan eszköz, amely más nyelvi lehetőségeknél közvetlenebbül jelzi az érintkező felek viszonyát, nyelvtileg hozzájárulva a társas valóság megalkotásához.

A közlés címzettjének megjelölésére a grammatikai második személy kategóriája különült el, a nyelvek egy részében azonban a grammatikai személy használata elmozdulhat, azaz jelölheti a beszédpartneret többes szám második személy, egyes és többes szám harmadik személy, illetve többes szám első személy is (vö. HEAD 1978, HELMBRECHT 2003). A korai szociolingvisztikai megközelítések – elsősorban az európai nyelvek kétszatos lehetőségei alapján – meghatározott társadalmi alapértéket tulajdonítottak a második személy grammatikai differenciálódásának. BROWN és GILMAN klasszikus tanulmánya (1960: 253–276) a hatalom és a szolidaritás szemantikájának érvényesüléseként értelmezve a megszólításra alkalmas névmások és grammatikai elemek differenciálódását, megállapította, hogy az elsődleges, második személyű formák (T-formák) általában közelséget, szolidaritást, egyenrangú viszonyt, bizalmasságot, a később kialakult, a személyhasználat varianciáját megteremtő formák (V-formák) pedig tipikusan távolságtartást, hatalmat, aszimmetrikus viszonyt, tiszteletet jeleznek.

A magyarban elsődlegesen a második és harmadik személyű kapcsolattartás, azaz a hétköznapi kategorizációban *tegezésnek* és *magázásnak* nevezett formák társas funkciója különül el. Mivel a *magázás* a *maga* névmás használatára utaló megnevezés, azonban 3. személyű, V-formák nem csak ennek a névmásnak a használata révén valósulhatnak meg, Deme bevezette a terminushasználatba a *tegezés/nemtegezés* megkülönböztetést (DEME–GRÉTSY–WACHA 1987: 59). Tanulmányom a 3. személyű kapcsolattartás változatait, a V lehetséges megvalósulásainak társas, szociokulturális értékét tárgyalja.

A magyar megszólítási lehetőségek repertoárja ugyanis a személyhasználat dichotómiája, a tegezés és nemtegezés, azaz a T- és V-formák³ elkülönülése ellenére nem értelmezhető egyszerű kétválasztásos rendszerként, inkább olyan, számos eltérő társas jelentésű lehetőséget tartalmazó dinamikus modellként írható le, amelynek működtetésében különböző társadalmi, relációs és szituációs tényezők játszanak szerepet. A mai magyar megszólítási szokásrend változatai és változásai akkor értelmezhetők tehát részletekbe menően, ha az eltéréseket nem pusztán a T és V viszonyként, hanem a hozzájuk tipikusan kapcsolódó névmási és névszói formák, illetve azok hiánya által létrehozott változatok viszonyaként is jellemezzük, a választásokat irányító sémák szintjén is.

³ BROWN–GILMAN (1960) klasszikus tanulmánya nyomán a beszédpartnerre való utalás kétválasztásos differenciálódásának szokásos jelölése, a francia *tu/vous* alapján. A T-formához tipikusan bizalmasabb, a V-formához távolságtartóbb, hivatalosabb értéktulajdonítás társul.

1. AZ ELEMZÉS CÉLJAI ÉS MÓDSZEREI

Tanulmányom célja annak feltárása, hogy milyen tipikus társas jelölő értékek kapcsolódnak a nemtegezés egyes elkülöníthető változataihoz, hogyan viszonyulnak egymáshoz a különböző megszólítási variációk. Az elemzésem abból indul ki, hogy az egyes nemtegezõ formák használata igen összetett viszonyrendszerben értelmezhető, egyes megszólítási módzatokhoz akár egymásnak ellentmondó értéktulajdonítások is kapcsolódhatnak. Értelmezésemben amellet érvelek, hogy az egyes változatok szociokulturális értéke, társas szerepe több szempont érvényesítését teszi szükségessé, illetve hogy a beszélők metapragmatikai vélekedései segíthetik a társas jelentés, a sematikus szociokulturális érték modellezését.

Az értelmezés és a modell kialakítása során adataimat korábbi empirikus kutatásaimból merítem (DOMONKOSI 2002, 2010, 2016; DOMONKOSI–KUNA 2015, 2016), illetve támaszkodom néhány újabb kutatási eredményre: 9 interjú és 3 fókuszcsoportos beszélgetés anyagára is. Emellet nem szisztematikus véleménygyűjtésből származó vélekedések is szerepet kaptak a társas jelentés értelmezésében: közösségi oldalak, internetes fórumok társalgásainak a nyelvi kapcsolattartásra vonatkozó reflexióit is feldolgoztam. A különböző adatgyűjtési módszerek eredményeiből azokat használtam fel, amelyek használói vélekedéseket, értéktulajdonításokat tartalmaztak. A kérdőívek zárt kérdéseire kapott válaszok mellett a nyitott kérdések, interjúk és beszélgetések, illetve spontán véleménykifejtések megnyilvánulásai, érvelései, a változatok használatára vonatkozó magyarázatok és értelmezések is hozzájárulnak az egyes megszólítási módzatokkal kapcsolatos beszélői viszonyulások leírásához.

A megszólítási változatok társas jelentésének szociolingvisztikai értelmezésében hagyományosan érvényesülő hatalom és szolidaritás dimenziója mellett (BROWN–GILMAN 1960) az újabb elemzésekben más szempontok is érvényesülnek. CLYNE, NORRBY és WARREN munkája (2009) a megszólítások működésének értelmezése során SVENNEVIG (1999: 33–35) társadalmi távolságról alkotott modelljére is épít. Ez a modell a társadalmi távolságot olyan többdimenziós jelenségként írja le, amelyben a szolidaritás (szolidaritás-hatalom), a familiaritás (intimitás-ismeretlenség) és az érzelem (vonzóság-közömbösség-elutasítás) dimenziói együttesen érvényesülnek. Ennek a többdimenziós felfogásnak a megszólítások értelmezésében való hasznosíthatósága elsősorban abban rejlik, hogy mindhárom tényező skálárisan érvényesülhet, a szerepük azonban az egyes valós helyzetek megalkotásában eltérő mértékű lehet (vö. CLYNE et al. 2009: 28). A magyar megszólítások változatos használatának, és ezen belül a nemtegezõ formák szociokulturális szerepének értelmezésében szintén célszerűnek látszik figyelembe venni a társadalmi távolság multidimenzionális jellegét is. Ennek a többdimenziós jellegnek a modellezésére a nemtegezés változatai közül a tetszikelés társas szerepének értelmezése során történt már kísérlet (vö. DOMONKOSI–KUNA 2015, 2016; KUNA 2016).

A T- és V-formák használatának megoszlását elsősorban az informális-formális kettősségből szokás levezetni, alapvetően formális és informális megszólító névmásokat különböztetve meg (BROWN–GILMAN 1960). A magyar megszólító formák variabilitása és használata azonban éppen a V változatainak, vagyis a nemtegezésnek

a sokrétősége révén felhívja a figyelmet arra, hogy pusztán a formális-informális megkülönböztetés nem elégséges a társas funkciók jellemzésére, azaz a társas jelentés összetevőinek modellezésében más hatótényezőket is célszerű figyelembe venni. A nemtegezés használati módjainak, szerepeinek a feltárása ezáltal hozzájárulhat ahhoz, hogy a megszólítások társas jelentését meghatározó szociokulturális háttértényezőket minél árnyaltabban lehessen jellemezni.

A beszélők közötti viszony alakításának értelmezésében ezért a formális-informális kettősség mellett a familiaritás, a közelítés-távolítás, a tiszteletadás, a barátságosság és az involváltság fogalmai egyaránt szerepet kaphatnak. BARTHA-HÁMORI (2010) modellje például az involváltság-távolítás, szolidaritás-hatalom, konvergencia-divergencia, direktség-indirektség fogalompárok érvényesülését veszi figyelembe a társalgási diskurzusok elemzése során.

A megszólítási változatok kutatása során feltárt használói reflexiók arra mutatnak, hogy a megszólítások választását számos különböző tényező befolyásolhatja. Az összegyűlt stílusminősítések, értelmezések, magyarázatok alapján a szolidaritás-hierarchia, a bizalmasság mértéke, az érzelmi viszonyulás, a formalitás mértéke, a tisztelet, illetve az értékelő viszonyulás kifejezése, a földrajzi és társadalmi háttér, illetve a beszédpartnerek neme egyaránt olyan tényezők, amelyeket a beszélők figyelembe vesznek a megszólítások választása során (1. ábra).

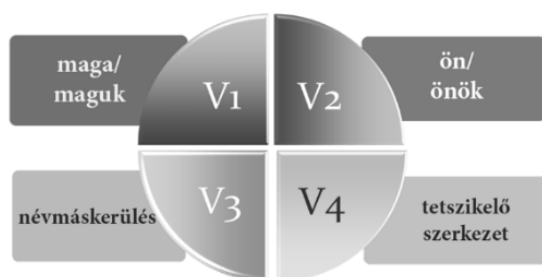

1. ábra. A megszólítások használatában szerepet játszó szociokulturális tényezők modellje

A reflexiók alapján azonosítható dimenziók különböző mértékben érvényesülnek az egyes variációk használatában, összetett és dinamikus rendszerét biztosítva ezáltal a társas viszonyok nyelvi alakításának.

2. A NEMTEGEZÉS VÁLTOZATAI

Napjaink nyelvhasználatában a nemtegező viszonyon belül a *maga* (V_1) és az *ön* (V_2) megszólító névmások, az ezeket a formákat mellőző, névmási elem nélkül használt egyes szám harmadik személyű igealakok (V_3), illetve a *tetszik*-kel alkotott szerkezetek (V_4) variabilitásában mutatkozik meg a társas viszonylatok sokfélesége (2. ábra). A névmáshasználat többféle lehetőségéből adódóan a nemtegezés változatai viszonylag könnyen érzékelhetők: a magázás mellett az önözés és a tetszikelés elkülönülő kapcsolattartási módként van jelen a beszélők egy részének metapragmatikai reflexióiban is.

2. ábra: A nemtegezés változatai

A különböző nemtegező formák használata a közvetlen kommunikáció szinte minden színterén nagy változatosságot mutat. Az egy-egy szituációtípusban használt különböző formák arra utalnak, hogy egyik változatnak sem egységes a használati köre és megítélése, mindegyikhez jól körülhatárolható társas jelentés kapcsolódik.

2.1. A magázás szociokulturális értéke – V_1

A *maga* névmással és különböző kombinációival kapcsolatban mutatható ki a legtöbb, részben életkori, részben területi megoszlású, részben pedig egyes gyakorlati közösségekre jellemző, eltérő sztereotip társas jelölő érték, ezért a magázó változatok használatának megítélésében igen eltérő felhasználói vélekedéseket is találni. Ebből adódóan a magázás és variációi különböző társas viszonyok alakításában vehetnek részt.

A forma általános használata ellenére átfogó kérdőíves kutatásom adatközlőinek közel 60%-a említette a negatív, bántó szerepet a *maga* névmással kapcsolatban, ráadásul a 35 év alattiak körében jóval magasabb arányban. A 35 év alatti adatközlők nagy része csak kifejezetten sértő szituációkban tartja elképzelhetőnek a *maga* névmást, még keresztnévvel és más nominális elemekkel együtt való használatától is idegenkedik, sőt 76%-uk úgy ítéli meg, hogy egyáltalán nem használja (DOMONKOSI 2002: 152). A névmás jelenleg is zajló visszaszorulása részben azzal magyarázható, hogy mivel korábban is csupán egyenrangú partnerek bizalmas viszonyában, illetve aszimmetrikus viszonylatban a fölérendelt fél részéről volt elfogadott a használata,

a fiatalabb korosztályok számára azonban a bizalmas viszonylatokban teljesen általánossá vált a kölcsönös tegeződés, így értéktulajdonításaikban nem érvényesül a forma bizalmas szerepe, s a névmás előfordulásainak nagy részében a fölülről lefelé viszonyuló társas értéket azonosítják.

A fiatal korosztályban még azoknak a beszélőknek az esetében is tapasztalható a *maga* kerülése, akiknek az anyanyelvjárásában csupán ez a nemtegező névmási változat él, hiszen ők is csupán közvetlen környezetükben, falujukban használják. A városban, ismeretlen környezetben azonban mellőzik, érzékelve eltérő társas szerepeinek rétegzettségét (DOMONKOSI 2002: 154). Úgy tűnik azonban, hogy az adatközlők az aktív módszerű adatgyűjtés során a valós nyelvi gyakorlatnál nagyobb arányban utasítják el ezt a formát, ugyanis a nem kifejezetten tiszteleti jellegű, nem hivatalos helyzetekben viszonylag nagy arányban tapasztalható a használata.

A *maga* keresztnévvel, keresztnévi elemű megszólítással bizalmas és egyenrangú viszonylatokban kölcsönösen használható, illetve aszimmetrikus viszonylatokban a fölérendelt fél élhet vele. Ez a használati mód a 35 év alatti korosztályok nyelvében már kevésbé mutatható ki, ugyanis a bizalmas, egyenrangú viszonylatok döntő többségére kiterjedt a tegező megszólítás.

A *maga* megszólítás kifejezetten tiszteleti szerepben, hivatalos helyzetekben, azaz szerepfőnevekkel, rangra, pozícióra utaló elemekkel kombinált használata azonban nemcsak az életkor, hanem a lakóhelytípus szerint is jelentős eltéréseket mutat: a megszólítási rendszert átfogóan vizsgáló kérdőív vidéki adatközlőinek 41%-a, míg a városi adatközlőknek csak 9%-a adott meg ilyen adatot. A magázás megítélésében és használatában kimutatható különbségekben a vidékiesnek érzett vernakulárisokhoz és a városias nyelvhasználathoz kapcsolódó értékrendbeli eltérések mutatkoznak meg, nem pedig egyszerűen a formalitás-informalitás, illetve udvariasság fokozatainak dimenzióiban értelmezhetők.

A magázást tekintve két különböző, részben a vele együtt használt más nyelvi kapcsolattartási elemektől, részben a megnyilatkozásbeli pozíciójától (önálló vokatívisz, vokatíviszi konstrukció része, igei konstrukció argumentuma), részben közösségi gyakorlatoktól is függően eltérő sematizálódott társas jelölő érték ismerhető fel.

A magázás egyik körülhatárolható társas, szociokulturális értéke az informális, de nem tegeződő helyzetekben valósul meg, igen gyakran a keresztnév használatával együttesen, részben a nyelvjárási változatokhoz kötődve. Ez a jelölő érték érzékelhető a következő nyelvhasználói vélekedésekből:

- *ha nem tegeződünk, de nem is hivatalos helyzetről van szó;*
- *népies; a faluban általánosan ezt használják; póriasabb, de engem nem zavar, mert sokkal bizalmasabb, mint az ön;*
- *csak a közvetlen környezetemben használom, falusi stílus, de abban a környezetben ez van rendben.*

A magázáshoz kapcsolódó egyik tipikus társas jelentés tehát a szimmetrikus közlés-helyzet, az informalitás, a bizalmasság, illetve a vidékies, nyelvjárási jelleg tényezőivel jellemezhető a szociokulturális értékek többdimenziós modelljében. Ez a társas

szerep, ha a *maga* névmás keresztnévi, becézőnévi alakváltozatokkal jár együtt, még a kedvesség és a közelítés mozzanatával is kiegészülhet (3. ábra):

3. ábra: A szolidáris magázás szociokulturális értékének modellje

A magázás másik elkülöníthető társas jelölő értéke a fölérendelt pozícióból való használat gyakorlatából vonódott el. Ez a sematikus érték érzékelhető a következő beszélői vélekedésekből, reflexiókból, amelyek a kérdőíves és interjúkutatások során a *maga* használatának lehetőségeire vonatkozó kérdésekre válaszolva fogalmazódtak meg:

- *ha felháborodom valamin;*
- *ha valaki udvariatlan velem;*
- *ha valakit meg akarok sérteni;*
- *ha dühös vagyok az illető ismeretlen személyre, és lekezelő akarok lenni;*
- *nem rajongok érte, veszekedésnél annál inkább használom;*
- *vitatkozás során;*
- *elmarasztaláskor vagy nemtetszés kifejezésekor.*

A magázás elkülöníthető társas szerepének tűnik tehát a viszonyulások lekezelő, bántó értékű alakítására való alkalmasság is. Ez a sematizált funkció leginkább az önálló vokatívuszi pozícióban, illetve nyomatékos helyzetben való előfordulásokkal kapcsolódik össze. Az aszimmetrikus, hierarchikus viszonyban használt, sokszor udvariatlan, bántó, lekezelő viszonyulást jelző használat szociokulturális modelljét mutatja a 4. ábra.

4. ábra: A lekezelő magázás szociokulturális értékének modellje

Az adatok arra engednek következtetni, hogy azokban a közösségekben, ahol a tet-szikelő formák is használatosak, illetve az önöző változat kevésbé számít távolságtartónak, nagyobb mértékű a *maga* elutasítása, azaz azokban a használói csoportokban, ahol a *maga* egy többváltozós nemtegező elemkészlet része, sematikus társas jelentése a sértő, bántó minőség felé mozdul el.

A modellezett két társas jelölő érték mellett érzékelhető egy olyan sematikus semleges nemtegező társas jelentés is, amely számos, elsősorban vidéki gyakorlat-közösségben jelen van, és amelynek a tudatos metapragmatikai reflexiókból kimutathatónál valószínűleg általánosabb az érvénye, és amely a semleges magázás gyakorlatát is fenntartja.

2.2. Az önözés szociokulturális értéke – V_2

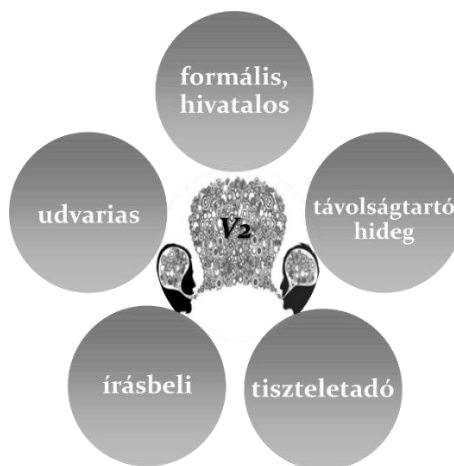
Az *ön* névmás nyelvújításkori szóalkotás, elvonással hozták létre az *önmaga*, *önként* szavak előtagjából. Elsőként Révai Miklós *Elaboratio Grammatica Hungarica* című munkájában szerepelt, eredeti jelentése *ő* (TESz.). Mivel az *ön* a kapcsolattartási elemkészletbe felülről, mesterségesen bekerült forma, érthető egyrészt a hivatalos, személytelen viszonyokhoz való kötődése, másrészt az is, hogy a személyes kapcsolatokban távolságtartó, hideg stílusminősítés járul hozzá.

Az *ön*-re vonatkozó nyelvhasználói minősítések összetett társas értéket jeleznek, mert az egyértelműen udvarias szerep mellett a hidegség, merevség, távolságtartás képzete is hozzákapcsolódik a névmás használatához:

- hivatalos, kifejezetten formális
- távolságtartó
- illedelmes
- nagyfokú tiszteletet fejez ki

- *udvarias, de távolságtartó*
- *udvariasabb, mint a maga, de nekem hűvösebb is*
- *választékos*
- *szebb, kellemesebb, mint a maga*
- *finomkodó*
- *felemelő*
- *levelezésben és a nyilvánosságban szerintem csak ez a forma képzelhető el*

A V-formák használatának nagyfokú változatossága ellenére az *ön* névmásnak a formális kommunikáció szabályozottabb megszólítási módjaihoz igazodó szerepe az egész beszélőközösségre nézve egyöntetűnek tűnik. Ez a szociokulturális szerep, társas jelentés az 5. ábrán szemléltetett módon modellezhető.

5. ábra: Az *önözés* szociokulturális értékének modellje

Az *önöző* formák társas szerepét – ugyan a magázás értelmezése során tapasztaltnál kisebb mértékben – módosíthatja a velük együtt használt más megszólítások társas szerepe is, a tipikus együttelőfordulások értéke pedig sematizálódhat is.

Az *ön* megszólító névmás nominális elemek nélkül az ismeretlenekkel való kapcsolattartásra alkalmas, ez a szerepe elsősorban nem a megszólított társadalmi rangját, pozícióját, hanem a beszélőnek a hivatalos beszédhelyzethez, szintérhez való igazodását hivatott érzékelteni. Hivatalos iratokban, illetve a nagyobb közönséget megszólító, általános jellegű rádiós és televíziós kommunikációban is e funkciója érvényesül.

Az *ön* névmást használó kapcsolattartás rangra, pozícióra utaló megszólításokkal kiegészülve a státuszjelölt nyelvhasználati szinterek legáltalánosabb megszólítási változata, ebben a helyzetben minden korosztály részéről általános, nagyfokú tiszteletet, hivatalosságot, fokozott udvariasságot kifejező forma.

Az *ön* bizalmas, de nemtegező helyzetekben való megjelenését mutatja keresztnévvel együtt használt változata, amely elsősorban a 35 év alattiak nyelvhasználatára jellemző, sokan ezt a formát tartják alkalmasnak még a nem tegeződő viszonyban lévő munkatársak megszólítására is. Az *ön* távolságtartó alapértékét és a keresztnéven szólítás személyességét figyelembe véve szokatlannak tűnhet, de talán éppen a névmás merevségének enyhítésére alakult ki ez a lehetőség. Ez a változat megfelel a HICKEY által a mai német nyelvhasználatban is felismert, a formalitást manipuláló *Sie* + keresztnévi változatnak (2003: 415), illetve a franciában is rámutattak hasonló funkciójú elemkombinációra (CLYNE et al. 2009: 43, 155).

2.3. A névmáskerülés szociokulturális értéke – V₃

A nemtegező névmások sajátos társas jelentése, illetve a körülhatárolt szociokulturális értékükből adódóan korlátozott használati lehetőségeik indokolják azt a helyzetet, hogy meglehetősen gyakori a névmást elkerülő V, azaz egy olyan, sokszor tudatos kapcsolattartási gyakorlat, amelyben a 3. személyű ige mellett csak névszói elemek: keresztnévek, szerepfőnevek szerepelnek.

A névmások kerülése főként a fiatalabb korosztályok körében előhív egy olyan stratégiát is, hogy ha a beszélő ismeri a megszólítottat, akkor keresztnévet vagy szerepfőnevet használ a névmások elkerülésére, ha pedig nem ismeri, akkor a nem státuszjelölt szintereken a másik verbális megérintését nélkülöző személytelen szerkezeteket (köztük a *tetszik*-kel alkotott szerkezeteket) alkalmaz. Ennek a nyelvi viselkedésnek a tudatosságát mutatja a következő adatközlői vélekedés:

- *Én soha nem mondom senkinek azt, hogy maga, mert valahogy az a maga az olyan pórias, olyan közönségesebb. Valahogy olyan durvának tűnik. Az ön meg már nekem túl finom. Tehát a kettő között én szépen elevickélek mind a két szó használata nélkül.*

A kerülés mértéke és annak az adatközlők között tapasztalt tudatossága jelzi azt, hogy magának a nemtegező névmás következetes hiányának is társas jelentése van, amely a túlzottan formális és az esetlegesen bántóként értelmezhető lehetőségek között a semleges attitűd kifejezését biztosítja.

2.4. A tetszikelés szociokulturális értéke – V₄

A tetszikelés (*tetszik* segédige + főnévi igenév, pl. *Hogy tetszik lenni?*) mint udvariassági forma az önöző és a magázó változatok árnyalására alakult ki, de bizonyos viszonylattípusokban önálló, azoktól elkülöníthető kapcsolattartási móddá is vált. A tetszikelés különböző társas szerepeket tölthet be, és ezekhez az elkülöníthető sematikus társas jelentésekhez az egyes korosztályok eltérően viszonyulnak (vö. DOMONKOSI-KUNA 2016).

A gyerekek és fiatalok nyelvhasználatában a tetszikelő kapcsolattartás élesen elválik a többi V-formától: a kérdőíves kutatások adatai szerint ugyanis a 14 éven aluli korosztály igen nagy arányban ezzel a formával fordul a tanáraihoz és az ismeretlen

felnőttekhez, egy részük egyáltalán nem használ egyértelműen magázó, önöző alakot (vö. DOMONKOSI 2002).

Bizalmas, személyes, de mégsem egyenrangú kapcsolatokban is használatos, elsősorban nagy korkülönbség esetén: idős személyekkel való kapcsolattartásban a teljes mintát tekintve is általánosnak tekinthető (DOMONKOSI 2002).

A szolgáltatások területén akár azonos életkorúak között is igen gyakori az udvariasság, előzékenység érzékeltetésére, a korábbi felmérések ezt a szerepet a középkorúak és idősebbek nyelvhasználatára találták jellemzőnek (DOMONKOSI 2002), újabban azonban a fiatal beszélők városias, névmászerű nyelvhasználatában is azonosítható (DOMONKOSI–KUNA 2016).

A *tetszik* + főnévi igeneves szerkezet tehát különböző társas viszonylatokat jelezhet: egyrészt a gyermek és felnőtt közötti kapcsolattartás eszköze, másrészt a nem egyenrangú, de bizalmas kapcsolatok meghatározó érintkezési módja, jóval idősebbekhez, nőkhöz fordulva ilyen használata kiterjedt; harmadrészt a nem bizalmas, de nem is státuszjelölt szituációk sokaságában személytelen szerkezetként alkalmas arra, hogy leginkább a kérdés és a kérés beszédaktusaihoz kapcsolódva udvariasságot érzékeltessen.

6. ábra: A *tetszikelés* szociokulturális értékének modellje

Ezek az elkülöníthető szerepek társas értéküket tekintve összefüggenek, egységben modellezhetők, a *tetszikelés* ugyanis mindegyik helyzetben tipikusan tiszteletadó, ugyanakkor közvetlen és kedves, és a felek státuszviszonyait, illetve kor- és nembeli különbségeit figyelembe vevő helyzet megalkotására alkalmas (6. ábra).

3. ÖSSZEGZÉS

A nemtegezéssel együtt járó különböző formai megoldásokhoz eltérő sematikus társas jelentések, szociokulturális értékek kapcsolódnak, ezért célszerű őket a V változataiként kezelni a megszólítási szokásrend magyarázatában. A nyelvhasználók reflexiói, értelmezései azt mutatják, hogy a megkülönböztetett változatokat, illetve

azok különböző szerepeit sokszor tudatosítják is. Tanulmányom arra igyekezett rámutatni, hogy a nyelvhasználói vélekedések, minősítések alapján kialakítható egy olyan többdimenziós modell, amelyben a nemtegezés változatainak összetett társas jelentése eredményesen megragadható. Ebben a modellben a szolidaritás-hierarchia, a bizalmasság mértéke, az érzelmi viszonyulás, a formalitás mértéke, az értékelő viszonyulás, a földrajzi és társadalmi háttér, illetve a beszédpartnerek nemi és korbeli sajátosságai is szerepet kapnak. A nyelvhasználói reflexiók elemzése azt mutatta, hogy a nemtegezés mindegyik változatához sajátos társas jelentés kapcsolódik: a magázás semleges használata mellett felismerhető a szolidáris, illetve a bántó használatának lehetősége, az önözés elsősorban a formalitás, a hivatalosság tartományához kapcsolható, míg a tetszikelés változatos használati módjainak mindegyikében azonosítható a társas különbségek ellenére meglévő bizalmasság, a közelítő udvariasságra való törekvés.

IRODALOM

- [1] Bartha Csilla & Hámori Ágnes (2010). Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr*, 134. évf., pp. 298–321.
- [2] Brown, Roger & Gilman, Albert (1960). The pronouns of power and solidarity. In Thomas A. Sebeok (ed.). *Style in Language*. Cambridge: MIT Press, pp. 253–276.
- [3] Clyne, Michael, Norrby, Catrin & Warren, Jane (2009). *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [4] Deme László, Grétsy László & Wacha Imre (1987/1999). *Nyelvi illemtan*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó/Szemimpex Kiadó.
- [5] Domonkosi Ágnes (2002). *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 79. szám, Debrecen.
- [6] Domonkosi Ágnes (2010). Variability in Hungarian address forms. *Acta Linguistica Hungarica*, 57. évf., pp. 29–52.
- [7] Domonkosi Ágnes (2016). Perspective and attitudinal deixis in Hungarian. *Jezyk, Komunikacja, Informacja / Language, Communication, Information*, 11, pp. 86–98.
- [8] Domonkosi Ágnes & Kuna Ágnes (2015). A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelő kapcsolattartás szerepe az orvos-beteg kommunikációban. *Magyar Nyelvőr*, 139. évf., pp. 39–63.
- [9] Domonkosi Ágnes & Kuna Ágnes (2016). „Hanyadikra tetszik menni?” – A kor szerepe a tetszikelés használatában. In Balázs Géza & Veszelszki Ágnes

- (szerk.). *Generációk nyelve*. Budapest: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter – Magyar Szemiotikai Társaság, pp. 273–285.
- [10] Head, Brian F. (1978). Respect degrees in pronominal reference. In Greenberg, Joseph, Ferguson, Charles A., Moravcsik, Edith A. (eds.). *Universals of human language, Vol. 3, Word Structure*. Stanford: Stanford University Press, pp. 151–211.
- [11] Helmbrecht, Johannes (2003). Politeness distinctions in second person pronouns. In Lenz, Friedrich (ed.). *Deictic conceptualisation of space, time and person*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 185–202.
- [12] Hickey, Raymond (2003). The German address system: Binary and scalar at once. In Taavitsainen, Irma, Jucker, Andreas H. (eds.). *Diachronic perspectives on address term systems*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 401–425.
- [13] Kuna Ágnes (2016). Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? A közelítés nyelvi stratégiái az orvos-beteg találkozáson. *Magyar Orvosi Nyelv*, 16. évf., 75–79.
- [14] Svennevig, Jan (1999). *Getting Acquainted in Conversation. A study of initial interactions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.